

XALQ TA'LIMI

ISSN 2181-7839

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2021

2-son
(Maxsus)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

TAHRIRIYAT

- 4** Oliy ta'limda kredit-modul tizimi – ta'limning mehnat bozoriga transformatsiyasidir

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI

- Sh. Mardonov, O. Jabborova 6** Ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni tatbiq qilishning tashkiliy-pedagogik jihatlari
- A. Abdullayev 9** Boshlang'ich ta'limda jismoniy tarbiya darslarini sog'lomlashtirishga yo'naltirish metodikasi
- D. Maxmudova 12** Maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalash muammosiga nazariy yondashuvlar
- M. Musurmonova 16** Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinflarida ta'lim sifatini oshirishda "Matematika" fanining ahamiyati
- R. Musurmanov, M. Musurmonova 20** Umumiy o'rta talim maktablarida pedagogik konfliktlar va ularning profilaktikasi muammolari xususida
- F. Ochilov 23** Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining amaliy faoliyatini takomillashtirishda "Atrofimizdagi olam" va "Tabiatshunoslik" darslarining ahamiyati
- B. Axmadaliyev 27** Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik bilimlarini va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishda texnologik ta'lim darslarining ahamiyati
- G. Tojiboyeva, Z. Suleymanova 31** Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirishda didaktik o'yinlarining roli
- U. Shermatova 35** Millat ruhini saqlash yo'lida
- F. Atabekov 39** Bola tafakkurining rivojlanishida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining o'ri
- O. Jabborova 43** Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda boshlang'ich ta'limni rivojlantirishning pedagogik muammolari
- M. Achilova 46** Shaxsning jismoniy, psixologik rivojlanishida pedagogikaning roli
- D. Po'latova 50** Xalq ta'limi tizimida "Barkamol avlod" maktablari
- Z. Umarova 54** Ta'lim muassasalaridagi nizolarni hal qilish

TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI

- M. Abdullayeva 57** Pedagogik va tarbiyaviy ishlar metodikasi
- G. Kuzmanova, B. Alimov, N. Beketov 61** Uchinchi tartibli tenglamalar
- X. Gulyamova 65** Umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'qish metodikasi
- R. Nosirova 69** Maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash

ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

- D. Mutalova 73** Ta'lim klasteri talabalarni innovatsion kasbiy tayyorlashning innovatsion asosi sifatida
- L. Boliyeva 76** Oliy ta'limda "Steam" texnologiyasidan foydalanishning didaktik imkoniyatlari

X. Gulyamova, U. Shermatova	79	Ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarni xalqaro "pirls" nazoratiga tayyorlash
A. Karimjonov, O. Jabborova	83	Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinflarida "tarbiya" fanini o'qitishning zamonaviy texnologiyasi
Z. Shanasirova	86	Bolalarni maktabga tayyorlashda multimedia vositalaridan foydalanish afzalliklari

MILLIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

R. Nosirova, N. Rustambekova	89	O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini amaliyotga joriy etish texnologiyalari
-------------------------------------	-----------	---

JISMONIY TARBIYA VA SPORT

E. Soatov	93	Sportchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda ularning psixologik holatini o'rganish
F. Abdullayev B. Abdullayeva	97	Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishida jismoniy mashqlarning o'rni
A. Jo'raboyev	101	Jismoniy tarbiya va sportning bola tafakkuriga ta'siri
E. Hurramov	104	Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga umumiy tasnif

MAKTABGACHA TA'LIM

N. Maripova	107	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga noan'anaviy applikasiya yasash usullarini o'rgatish
A. Sanakulova	111	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirish bo'yicha ayrim takliflar
Z. Teshabayeva	114	Maktabgacha ta'lim tashkilotida sahnalashtirish o'yin faoliyati shakllarini tashkil etish
L. Narimbayeva	117	Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida teatrning roli
N. Urinova, A. Abdullayev	121	Ilk yoshdagi bolalarning rivojlanishida nutqning ahamiyati
Z. Nasirova	124	Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda tilning fonetik, leksik va grammatik aspektlari
S. Xolmatova	128	Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning matematik tafakkurini shakllantirish omillari

ILM, MA'RIFAT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

Z. Narimbetova	131	Matematika darslarida o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirishda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning o'rni
-----------------------	------------	--

ТЕОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Ш. Мардонов, У. Закирова	134	Об основных понятиях педагогических ценностей
Ю. Кушназарова	138	Теоретические исследования в математике

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Р. Гимазутдинов	141	Знания по физической культуре – основа физкультурного образования дошкольников
------------------------	------------	--

Umida SHERMATOVA,
Chirchiq davlat pedagogika instituti
“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası o‘qituvchisi

MILLAT RUHINI SAQLASH YO‘LIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilining hozirgi globallashuv jarayonida tutgan mavqei, tilning sofliqi uchun kurashning ahamiyati, tilshunoslar va o‘qituvchilar tomonidan bu borada amalga oshirilish lozim bo‘lgan ishlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Ta‘lim sohasi, vatanga muhabbat, intellektual salohiyat, milliy-ma‘naviy qadriyatlar, so‘z qudrati, milliy til mavqei, lug‘at boyligi, o‘zbek tili va adabiyoti.

В данной статье обсуждается роль нашего родного языка – узбекского языка в нынешнем процессе глобализации, важность борьбы за чистоту языка, работа, которую необходимо проделать лингвистам и учителям в этом отношении.

Ключевые слова. Сфера образования, любовь к родине, интеллектуальный потенциал, национальные и духовные ценности, сила слова, статус национального языка, словарный запас, узбекский язык и литература.

This article discusses the role of our mother tongue, Uzbek language, in the current process of globalization, the importance of fighting for the purity of the language, and the work that needs to be done by linguists and teachers in this regard.

Key words. Sphere of education, love for the homeland, intellectual potential, national and spiritual values, the power of a word, the status of the national language, vocabulary, Uzbek language and literature.

Hozirgi kun respublikamiz til ta‘limi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – o‘sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik, ona Vataniga muhabbat, an‘anaviy milliy-ma‘naviy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalashdir. Shu o‘rinda jumladagi an‘anaviy so‘ziga urg‘u berib o‘tmoqchiman.

Sir emaski, yetuklik yoshiga yetgan bir avlod ko‘z o‘ngida insoniyatning axborot almashish madaniyati g‘ayrioddiy tezlikda o‘zgarib bormoqda. Axborotni qabul qilish va idrok etish, uni multimedia shaklida saqlash, yaqin o‘n yillar orasida intellektual texnologiyalarning asosi hisoblangan an‘anaviy kitobxonlikni siqib chiqarmoqda. Bugungi kunga kelib, ma‘lumotni elektron pochta orqali yuborishni bilmaslik, internetdan foydalana olmaslik, axborotni yuklab olish va saqlashni bilmaslik va hattoki, urfga kirib qolgan taqdimot qila olmaslik kishini noqulay ahvolga solib qo‘yishi tabiiy hol bo‘lib qoldi. Bir jihatdan u yoki bu sohadagi intellektual va ijodiy faoliyat egasining darajasi har qanday aqlli texnologiyalardan mohirlik bilan foydalana oladiganlardan ortiqroq ekanligini e‘tibordan chetda qoldirmoqdamiz. Natijada, o‘sib kelayotgan yosh avlod nisbatan osonlik bilan qo‘lga kiritgan ma‘lumotlarini o‘z miyasida emas, kompyuter xotirasida saqlab olishga intilayotganligining guvohi bo‘lmoqdamiz. Ular o‘z shaxsiy intellektual mulkiga aylanib qolishi mumkin bo‘lgan bilimlarga bosqichma-bosqich, asosli tarzda tajribadan o‘tkazib mehnat qilib erishish quvonchidan bebahra qolishmoqda. Shunga ko‘ra, aytish joizki, hozirgi globallashuv sharoitida maqsad va unga yetkazuvchi vosi-

talar o'rni almashib qolayotgandek. AKT – axborotni qabul qilish, saqlash, shu bilan birga yoki tahlil qilish vositasidir, zinhor maqsad emas. Maqsad esa axborotda berilgan SO'Zni tushunmoqdir. SO'Zni tushunish, uni his qilish va idrok etishda xuddi mana shu vositalar ba'zan to'siq ham bo'lib qoladi. Quloqqa tez-tez chalinib turgan innovatsiya, modernizatsiya tushunchalarining xulyosi tufayli inson qalbi va tafakkuri uchun zarur axborot turli disk va flesh-kartalarda yoxud qog'ozda emas, SO'Zda, xalq tilida mujassamlashganligi isbot talab qilmas haqiqatdir. So'z ichra mudom aql yashirindur, – deganda Nosir Xisrav nechog'li haq edi. Beixtiyor Alisher Navoiydan bayt esga keladi:

*Ko'ngil mahzanining qulfi til,
Va ul mahzanning kalitin so'z bil.*

Ma'lumki, so'z alifbodan, kitob yozishdan va, albatta, kompyuter texnologiyalaridan avvalroq paydo bo'lgan. Bu borada mashhur rus pedagog olimi K.D. Ushinskiyning fikrlari ahamiyatlidir: “Tildagi har bir so'z, uning har bir shakli inson tafakkuri va tuyg'usining natijasidir, o'sha tafakkur va tuyg'ular orqali so'z yordamida mamlakat tabiati va xalq tarixi ifoda etilgan”. Biroq bugungi kunga kelib, tashvishlanishga asos bo'layotgan ma'naviy tanazzul va ma'naviy qashshoqlik ona tilimiz mavqeining tushib ketishi emas, yo'qolishi bilan uzviy bog'liqdir.

Afsuslar bo'lsinkim, ko'cha-ko'yda, ayrim jamoa guruhlar, davralarda odob doirasida so'zlamaslik, yumshoq qilib aytganda, so'zlashish me'yori hisoblanmoqda. Tilni buzib so'zlashish qarida ham, yoshda ham: oila boshliqlari, uy bekalari, bo'lajak er yigitlar va onalar, o'g'il va qiz bolalar orasida avj olib ketganligi shubhasiz. Mazkur holat jamiyat inqirozi va ma'naviy tushkunlikka yo'l ochmasligiga hech kim kafolat bermaydi.

O'zbek tilining tarixiy taraqqiyoti, uning mustahkam ildizlarining to shu kunlargacha saqlanib qolishining o'zi ham o'zga tillardan maqsadsiz, bo'lar-bo'lmasga so'z o'zlashtirishdan saqlanishni ta'minlay oladi. Lug'at boyligimizning salmoqli qismini hayotiy ehtiyoj, ta'lim, sog'liqni saqlash, adabiyotga tegishli tilimizda mustahkam o'ringa ega o'zlashmalar tashkil qiladi. Lekin gap bu o'zlashma so'zlar ustida emas! Lug'atimizda muqobili mavjud bo'lsa-da, top-menedjer, ofis, absurd kabi so'zlarni o'zlashtirish tilimiz rivojiga jiddiy putur yetkazishi mumkinligi tufayli ma'qullab bo'lmaydi. Aks holda kelajak avlod tilimiz go'zalligi, latofatidandan bebahra qolishi hech gap emas.

Aslida til sofligi endi paydo bo'lgan muammo emas. Hifzi lison muammosi Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburni ham, Abdulla Avloniy va Cho'lponni ham (bu ro'yxatni uzoq davom ettirish mumkin) o'yga toldirgan. Bir asr ilgari “Milliy tilni yo'qotmak, millatning ruhini yo'qotmakdur. Hayhot! Biz, turkistonlilar milliy tilni saqlamak bir tarafda tursin, kundan-kun unutmak va yo'qotmakdadmiz,” – deya hayqirgan Abdulla Avloniy tilimizning hozirgi kundagi holini ko'rsa qanday ahvolga tushishini tasavvur qilish qiyin emas. Do'konlar, turli muassasalar peshtoqlaridagi yozuvlarning rus tilidagi korinishi ham ip esholmay qoldi. Ko'zga ko'rinarli joylarda ingliz tilidagi (market, byuti salon, book-kafe kabi so'zlar) jilvasi lug'atimizdagi sof turkiy so'zlarni surib chiqarayotganga o'xshaydi. Achinarlisi milliy tilga e'tiborsizlik yoshlarning O'zbekiston deya atalmish muazzam zaminimiz – Vatanimizga bo'lgan qaynoq tuyg'ularini so'ndirib qo'yishi mumkinligi kishini xavotirga soladi.

O'zbek adabiy tili taraqqiyotining shakllanishi va rivojlanishiga Vatani O'zbekistonni muqaddas deb bilgan har qanday odam: jamiyat va davlat arboblari, publitsistlar, olimlar va, albatta, tilshunos o'qituvchilar o'z hissalarini qo'shmoqlari lozim. Muammo-

ni chuqur anglagan holda har birimiz mas'uliyatni o'z bo'yimizga olmog'imiz darkor. Zero, tilimiz kelajagi bizning o'z nuqtai nazarimizni qo'ya olishimiz va til sofliqi uchun kurashda to'g'ri yo'l tutishimizga bo'g'liq.

Bu borada davlatimiz tomonidan olib borilayotgan ishlar alohida e'tiborga loyiq. Quvonarlisi, O'zbek tilini rivojlantirish departamenti tuzildi, uning tilni saqlash va rivojlantirishga oid faoliyati qonunlashtirildi. Davlat muassasalarida til o'rganish, savodxonlik darajasini ko'tarish yuzasidan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Til mutaxassislarining endigi vazifasi boshlangan xayrli ishlarni susaytirmasdan, jahon tajribalarini o'rgangan holda yangi bosqichga ko'tarmoqdir. Mazkur vazifalarni ado etishda ona tili va adabiyot darslari keng imkoniyatlarga ega. O'quvchida so'z zavq uyg'ota olsa, ta'sirlantirsa bu so'z shubhasiz uning faol lug'ati tarkibiga kiradi. Bunda tilimizning so'z zaxirasi tubsiz dengiz misol. Tasavvur qiling, birgina qo'l so'zi ellikdan ortiq ibora tarkibida qo'llanadi. Yoki ko'z so'zining o'ndan ortiq ko'chma ma'nolari mavjud. Tilimiz lug'at boyligining sarhadlari qanchalar keng ekanligi undan doimiy fikrlab qo'llangandagina bo'y beradi. Aks holda buni his qilmay qolishimiz ham tayin.

Tildan to'g'ri va unumli foydalanishning muhim shartlaridan biri milliy tafakkur tarzimizga daxldor deb bilaman. Rus tilini o'rganish qattiq turib o'rgatiladigan o'tgan asrning 1970-1980 yillarda rus tili o'qituvchilari rus tilida fikrlashni to'g'ri talab qilishar edi. Rus tilida fikrlash uchun Pushkinni o'qidik, Lermontovni yod oldik va erkin so'zlasha oladigan darajada o'rgandik. Bu usuldan o'z ona tilimiz go'zalligini o'rgatishda foydalanmayotganimizni afsuslanarli hol deb o'ylayman. Ona tilida fikrlash tarzini egallash uchun Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon kabi buyuk adiblarimiz asarlarini mag'zini chaqib berib o'rgatishimiz bu borada katta imkoniyatdir. Ona tili va adabiyot darslarida lug'at ustida ishlar deyarli olib borilmaydi. O'quvchilarni bir darsda tushunarsiz so'zlar lug'atini tuzib, ular ma'nosini yodlashga, shu so'zlardan nutqida foydalanishga odatlantirish ko'p mehnat talab qilmaydi. Darslarni kuzata turib ajablanasan kishi, ingliz va rus tili darslarida alohida lug'at ustida ishlash uchun vaqt ajratiladi, buni ona tili va adabiyot darslarida uchratmaymiz. Aslida har bir ona tili va adabiyot darslari uchun ma'nosi o'rganilishi lozim bo'lgan so'zlar ro'yxati tuzilishi odat tusiga kirishi shart. Ingliz tilida har bir dars uchun kamida o'nta so'z yodlanishi shart bo'lgani kabi.

Buning uchun ona tili darslarida quyidagicha bir qator mashq turlaridan maqsadli foydalanish ham kutilgan natijalarni kafolatlaydi.

Chunonam bir terlaysizki, dardingiz xamirdan qil sug'urgandek chiqib ketadi. (S.Ahmad) Yo'qlab kelibsan, boshim osmonga yetdi. (H.Nazir) Hoji xola ko'zi ilinib, endi xurrak ota boshladi. (M.Ismoilijiy)...Qizlar har zamon ishdan bosh ko'tarib, bir-biriga gap otishadi. (S.Ahmad) kabi gaplardan frazeologizmlarning sinonimlarni aniqlash;

Nasriddinbek gilamga sochilgan satranj donalarini bosib, pastga tushdi. (Mirmuhsin) Olimshoh yeti mamlakat xoqonidan yiliga ikki martadan xiroj olar ekan. ("Gulpari" ertagidan) Boy desangiz – bir guli nihol, Dilni o'rtar yonoqdagi xol. (Oybek) Shodlikdan bir zumdayoq dudoqlar yonib ketdi. (Mirmuhsin) kabi gaplardan eskirgan so'zlarning ma'nolarini izohlash;

berilgan asar matnidan eskirgan (yoki, aksincha, yangi paydo bo'lgan) so'zlarni aniqlab, qaysi sohaga oidligini aniqlash;

Kampir epchillik bilan laganni tepalab handalaklarni karchladi. (Oybek) O'shaqqa ketsak yomon bo'lmaydi. Mani aytdi, dersan. (S.Ahmad) kabi gaplar tarkibida keltirilgan dialektal so'zlarni aniqlash, so'zlar qaysi shevaga xosligi va adabiy tildagi shaklini

aytish;

ma'lum soha vakillari hayoti yoritilgan asarlarni aniqlash, ularda keltirilgan terminlar izohini tuzish (Masalan, Jul Vernning “Suv ostida 8000 kilometr” asarida keltirilgan termometr, barometr, kompas, sekstant, xronometr, manometer, termometrik zondlar kabi kemachilik sohasiga doir terminlar);

Saharlab turaman, qutlayman tongni, bo'ynimga osilar subh shamoli. (Mirmuhsin) Ba'zan uni o'qiyman oshkor, Ba'zan xufiya – g'oyatda pinhon. (Mirmuhsin) Intiqom ol! – der edi. Har gunohsiz oqqan qon. O'ch ol! – derdi Maratga Har tong chiqqan zar quyosh. (Shuhrat) Mazkur gaplarda sinonim so'zlarni topish, ma'no ottenkasidagi farqni tushuntirish kabi leksiologiya bo'limiga doir mashqlar shular jumlasidandir.

Darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilishda ham tilimiz mavqeini ko'tarishga xizmat qiladigan bir qator ko'rik-tanlov o'tkazish ham maqsadga muvofiq. Ko'p hollarda “Yana insholar tanlovimi?”, “Siyqasi chiqib ketgan” degan ta'nalarni eshitamiz. Aslida insholar tanlovining belgilanadigan mavzusi o'quvchida qiziqish uyg'ota oladigan bo'lsa (“Eng zo'r xat yozish darsi”, “Oltin qalam ilhomi” kabi), insholar tanlovi haqiqiy til bayramiga aylanadi.

Ilmiy xarakterda tashkil etiladigan darsdan tashqari mashg'ulotlar mavzusi ham o'quvchilar yoshi va qiziqishlarini hisobga olgan holda tanlanishi belgilangan maqsadni amalga oshirishda bajariladigan ishlarning yarmi hisoblanadi. Masalan, “Antonimlar jangi”, “Sinonimlar jilvasi”, “Ma'nolari qancha ekan?” shaklida mavzularning tanlanishi maqbuldir.

O'zbekiston qiyin kunlarni boshdan kechirmoqda (Pandemiya – lug'atimizdan mustahkam o'rin egalladi). Shu bilan birgalikda Vatanimiz ahli ishonch, umid, bunyodkorlik tuyg'ulari ila yashamoqda. Ta'lim sohasidagi bunyodkorlik milliy o'zbek adabiyoti va o'zbek tili asosida amalga oshirilsa, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligiga erishishimiz qiyin kechmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Ikromova, K.Qosimova. *O'zbek tilidan mashqlar to'plami*. –T.: – O'qituvchi – 1988.
2. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T.. *O'zbek tilini o'qitish metodikasi*. T.: – O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti – 2006.
3. Rafiyev A., G'ulomova N. *Ona tili va adabiyot. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik*. – T., – 2013.